

XURAMAN İSMAYILOVA
AMEA Fəlsəfə və
Hüquq İnstitutunun fəlsəfə doktoru
proqramı üzrə doktorantı
E-mail: xuraman_eldarqizi@yahoo.com

MÜASİR DÖVRDƏ MULTİKULTURALİZMA DAİR YANAŞMALAR

Açar sözlər: multikulturalizm, nəzəriyyə, miqrasiya, integrasiya, humanizm, insan hüquqları, vətəndaş bərabərliyi

Ключевые слова: мультикультурализм, теория, миграции, интеграции, гуманизм, права человека, гражданское равенство

Keywords: multiculturalism, theory, migration, integration, humanism, human rights, civil equality

Müasir dövrdə ən çox müzakirə olunan mövzulardan biri multikulturalizm və onun müasir cəmiyyət üçün uyğun olub olmamasıdır. Məlum olduğu kimi, yaxın keçmişdə multikulturalizm tolerantlığın inkişafı və müxtəlifliklərin tanınmasına şərait yaradan normativ çərçivə və bəzi dövlətləri üçün dövlət siyasəti hesab edilirdi. Nümunə olaraq Britaniyada Yeni Leyborist Partiyasının hakimiyyəti dövrünü gətirmək olar (1994-2010). Bu dövrdə Multi-etnik Britaniyanın Gələcəyi üzrə Komissiyanın sədri olan Phikhu Parekh öz adı ilə tanınan məşhur hesabatında Britaniyaçılıq ideyasını fərqlilikləri tərənnüm edən pluralist şəxsiyyət (kimlik), "icmaların icması" kimi göstərmişdi (4). Multi-etnik Britaniyanın Gələcəyi üzrə Komissiyanın bu hesabatı böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Hesabat ölkədəki mövcud vəziyyəti araşdırır, təhlillər edir və gələcək üçün inkişaf yolunu təklif edirdi. Komissiyanın üzvləri irqi ayrı-seçkiliklə əlaqədar məsələlərlə uzun müddət siyasi və tədqiqi (intellektual) baxımdan məşğul olmuş və o dövrdə mütəmadi olaraq bu məsələ ilə bağlı işlərə cəlb olunan şəxslərdən ibarət idi. Onlar təqribən iki il ərzində ölkə üçün cinayət məhkəməsi, səhiyyə, media, təhsil, incəsənət, immiqrasiya, qanunvericilik, insan hüquqları kimi sahələrlə bağlı fəaliyyət planı hazırlamışlar.

Lakin son dövrlər multikulturalizmə münasibət fərqli olmuşdur. Məlum olduğu kimi, bir neçə qərb dövlət başçıları ölkələrində multikulturalizmin iflası barədə rəsmi elan etmişlər. Çox təəssüfləndirici haldır ki, bu cür bəyanatlar məhz dünyanın ən inkişaf etmiş və "Böyük Yeddi" adlandırılan qrupa daxil olan dövlətlərin hökumət başçıları tərəfindən səsləndirilmişdir.

Hadisələrin tarixi ardıcılığına nəzər salsaq ilkin qığılcımların Kanadada yarandığını görmək olar. İlk əvvəl Kanadada multikulturalizmin və miqrasiyanın məhdudlaşdırılmasına çağıran yeni İslahatlar Partiyası özünə çoxsayda tərəfdar tapdı. Bunun ardınca multikulturalizmi bir vaxtlar dövlət siyasəti elan etmiş Almaniya və Böyük Britaniya çoxsaylı immiqrant, xüsusilə də müsəlmanların axını ilə bu siyasətdən geri çəkilməyə başladılar. Məlum olduğu kimi, hazırda Avropada müsəlmanların sayının 15-20 milyon olduğu bildirilir (8.p.307). Ümumən isə Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının yalnız 2002-ci ilə olan məlumatına əsasən, dünyada 175 milyon insan doğulduğu torpaqdan miqrasiya etmişdir. Onlardan təqribən 56 milyonu Avropaya, 50 milyonu Asiyaya, 41 milyonu isə Şimali Amerikaya miqrasiya etmişdir. Bu rəqəmlər 30 il əvvəlki ilə müqayisədə təqribən 2 dəfə çoxdur (10.p.3).

Beləliklə də, hökumət nümayəndələri səviyyəsində multikulturalizmdən geri çəkilmə və onun tənqidinə yönələn çıxışlar və fəaliyyətlər yer almağa başlamışdır. Hələ 2007-ci ildə Avstraliyanın Baş Naziri və multikulturalizmin tənqidçisi olan Con Hovard Avstraliya vətəndaşlığı almaq üçün Avstraliya dəyərləri və adətlərini özündə ehtiva edən “vətəndaşlıq testi”ni irəli sürdü. Ondan üç il sonra Almaniya kansleri Angela Merkel Xristian Demokrat Birliyi Partiyasının gənc üzvləri ilə görüş zamanı multikultural yanaşmanın tamamilə iflasa uğradığını bildirmişdir (26). Elə həmin ildə Böyük Britaniyanın Baş Naziri David Kameron və Fransa Prezidenti Nikola Sarkozi multikulturalizmin iflasa uğradığını bildirmişlər. Hətta D.Kameron xüsusən də, müsəlmanlara istinadən multikulturalizmi “bir dövlət doktrinası olaraq müxtəlif mədəniyyətləri bir-birindən və əsas axından ayrı (təcrid olunmuş) həyat yaşamağa təhrik edən strategiya” adlandırmışdır (15). Qeyd edim ki, Böyük Britaniya rəsmiləri tərəfindən multikulturalizmin bu cür xarakteristikası yenilik deyildir. Belə ki, 2004-cü ildə Böyük Britaniyanın İrqi ayrı-seçkilik üzrə Komissiyasının sədri Trevor Filips multikulturalizmin kənarlaşmanı irəli sürdüyünə görə onun zamanının artıq sona yetdiyini, integrasiyanı və “mərkəzində britaniyaçılıq dəyərlərini daşıyan siyasətlə əvəzlənməli olduğunu bildirmişdir (15). Eyni zamanda, təəssüf ki, hazırda qərb dövlətlərində multikulturalizmə olan ictimai dəstəyin çox zəif olduğu nəzərə çarpır (7).

Beləliklə də, daha əvvəllərdə multikulturalizmə inamsızlıqla bağlı fikirlər səslənsə də, qərb siyasətçilərinin yuxarıda qeyd edilən bəyanatlarından sonra siyasi və elmi dairələrdə multikulturalizm və onun iflası haqda qızğın müzakirələr başlamışdır.

Ümumən isə, müasir dövrdə multikulturalizmlə bağlı tədqiqatlara nəzər yetirsək maraqlı bir səhnənin şahidi oluruq. Belə ki, multikulturalizm eyni zamanda, müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən həm həll yolu, həm də çətinliklər yaradan problem kimi göstərilir. Bir tərəfdən o bərabərliyi və sosial tanınmanı qabağa apardığı, irəllətdiyi üçün qiymətləndirilir, digər tərəfdən isə o, bərabərsizlik və sosial parçalama yaratdığı üçün tənqid olunur.

Multikulturalizmin tənqidçiləri qeyd edirlər ki, bir siyasət və fəlsəfə olaraq o, mədəniyyəti mütləqləşdirir, mədəni fərqləri maddiləşdirir. Bu isə yeniliklər və mübadilə əvəzinə ayrılmalara və mədəni konservatizm və fundamental şəxsiyyətlərin möhkəmlənməsinə səbəb olub xoşagəlməz nəticələr gətirə bilər (11).

Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, multikulturalizm siyasətləri müxtəlif sosial qruplar arasında iqtisadi bərabərsizlik kimi sosial bərabərsizliyin digər formalarını maskalaya bilər (4). Hətta An Filips kimi feminist alimlər multikulturalizmin qadın hüquqlarına təsir etdiyini iddia edir. O, qeyd edir ki, məhz multikulturalizm bəhanə kimi göstərilərək qadın hüquqlarının pozulması hallarına göz yumulmasına səbəb ola bilər.

Kosmopolitan nəzəriyyənin nümayəndələri isə hesab edirlər ki, mədəniyyətlər ümumən fərqli deyillər. Belə ki, uzun dövr ərzində müharibə, imperializm, ticarət və miqrasiyanın təsiri altında müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri arasında ünsiyyət olmuş və onlar bir-birlərinə qarşılıqlı təsir etmişlər. Bunun nəticəsində hazırda dünyada insanlar mədəni hibriddən ibarət artıq kosmopolitan olan mədəniyyətlər içində yaşayırlar. Buna cavab olaraq liberal multikulturalizm nəzəriyyəsinin tərəfdarı olan Kimliçka hesab edir ki, müasir dövrdə mədəniyyətlərin qarşılaşdığını və qarşılıqlı əlaqədə olması həqiqətdir, lakin milli mədəni qruplara məxsus şəxslərə istədikləri halda öz fərqli adətlərini davam etmək seçimi verilməlidir.

Çandran Kukazas və digər tənqidçilər isə multikulturalizmi fərdi hüquqları məhdudlaşdırması nöqtəyindən tənqid edirlər. Belə ki, onlar iddia edirlər ki, qrup hüquqları yoxdur, yalnız fərdi hüquqlar mövcuddur və mədəni qruplara xüsusi müdafiə və hüquqlar

verməklə dövlət vətəndaşların fərdi toplaşmaq hüququnu poza bilər. Həmçinin, qeyd edilir ki, bu cür yanaşma tolerantlıq və toplaşma azadlığını qiymətləndirməyən qruplar daxilində qrup üzvlərinə qarşı diskriminasiyaya gətirə bilər. Bu zaman isə dövlətin həmin qruplara müdaxilə etmək səlahiyyəti çox az ola bilər.

Bəzi tədqiqatçılar isə multikulturalizmin azlıq qrupu daxilində ayrı-seçkiliyə gətirə biləcəyini qeyd edirlər (21). Yəni, hər hansı mədəni və ya milli azlıq qrupuna bir qrup olaraq xüsusi müdafiə və ya üstünlüklərin verilməsi bu qrupun daxilində olan azlıqların hüquqlarının pozulmasına gətirə bilər.

Lakin hesab edirəm ki, multikulturalizmə qarşı ən kəskin reaksiya və ciddi təhlükə məhz siyasətçilərin bəyanatlarıdır. Belə ki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi multikulturalizmə qarşı kəskin çıxışlar və müzakirələr məhz bu bəyanatlardan sonra artmış, yayılmış və təşviq edilmişdir. Burada bir məqama fikir versək əsasən bu cür çıxışların miqrantlara qarşı yönəldiyini görə bilərik. Bu cür çıxışların əsasında həm xaricdən gələn “başqaları” ilə əlaqədar olan qorxu və narahatlıq, həm də bu “başqaları”nın olmadığı keçmiş dövrlər üçün nostalgiya hissləri dayanır. Bu cür navitivism halları xüsusilə özünü cəmiyyətdə iqtisadi durumun pis olduğu və ya təhlükəsizliyə təhdidlərin olduğu düşünülürkən göstərir. Qərbi Avropada “başqaları” kimi əsasən müsəlmanlar, Şimali Amerikada isə cənubdan olan ispan dillilər (latinos) hesab edilir. Lakin ABŞ-da baş verən məlum 11 sentyabr hadisəsindən sonra müsəlmanlar diqqət mərkəzinə keçdilər. Amma burada fərq odur ki, Şimali Amerikada müsəlmanlar Qərbi Avropaya nisbətən daha azsaylıdır.

Məlum terror hadisələrinin ardınca multikulturalizmə qarşı çıxışlar ilk əvvəl Avropa dövlətlərinin mətbuat orqanlarında yer almağa başladı. Bununla əlaqədar, Böyük Britaniyanı nümunəsində araşdırma apardıq. Belə ki, yalnız Böyük Britaniyanın nümunəsinə baxsaq qeyd edilənləri aydın görə bilərik. Artıq 2001-ci ilin qışında Britaniyanın irqi Bərabərlik üzrə Komissiyasının jurnalında Kənan Malikin “Müxtəlifliyin həqiqi dəyəri” adlı məqalə nəşr edilmişdi. Bu məqalədə K.Malik “multikulturalizmin icmaları bir-birindən irqçilikdən belə daha effektiv şəkildə ayırmağa kömək etdiyini” iddia etmişdir (18). The Guardian qəzetinin əsas köşə yazarı olan Hugo Young daha irəliyə gedərək yazmışdır ki, “multikulturalizm indi Amerikaya qarşı cihadın müdafiəsi də daxil olmaqla, özünün dini-mədəni prioritetlərini loyallıq, tolerantlıq, ədalət və demokratiyaya hörmət kimi vətəndaşlıq borclarından üstün olduğunu israr edən hər hansı bir müsəlman üçün yararlı bir bibliya kimi görünə bilər” (12.p.10). Hətta bir zamanlar Britaniya televiziyasında ilk multikultural yayımın əsasını qoyanlardan olan Farrukh Dhonty, “multikultural beşinci kolonna” haqqında məqalə yazmış və onu kökündən məhv etmək lazım olduğunu bildirmişdir. Həmçinin, o qeyd etmişdir ki, dövlət multikulturalizmə olan dəstəyinin istiqamətini dəyişərək onu azadlıq və demokratik dəyərlərin dəstəyinə yönəltməlidir (16).

Yuxarıda qeyd edilənlərə cavab olaraq, multikulturalizmin ən böyük tərəfdarlarından olan britaniyalı tədqiqatçı Tariq Modood hesab edir ki, hər şeyə rəğmən multikulturalizm bu gün üçün də çox aktualdır və o, nə mənəvi (intellektual) mənada, nə də siyasi mənada köhnəlmişdir. o, “Multiculturalism, Britishness, and Muslims” adlı məqaləsində qeyd edir ki, yuxarıda bildirdiyi arqumentin sübut edilməsi üçün multikulturalizmin üç fərqli səviyyədə olan fəaliyyətini başa düşmək lazımdır. Bu səviyyələr həmçinin, bəzən qarışıq ola bilər.

Birinci səviyyə sosial səviyyədir. Yəni, cəmiyyətdə irqi və etnik qrupların mövcudluğunu tanımaqdır. Bu həm onların “fərqli”liyi mənasında, həm də onların şəxsi kimliklərinin olması mənasında. Bu cür sosial multikulturalizm bəzən “multikultural cəmiyyət” də adlanır.

İkinci səviyyə siyasi səviyyədir. Bu səviyyə isə yuxarıda qeyd edilən sosial reallıq qarşısında ola biləcək ən yaxşı cavabın tapılması ilə əlaqədar mövcud geniş müzakirələrin bir hissəsidir. Burada ən çox səslənən cavab assimilyasiya və fərdlərə hörmətə əsaslanan liberal inteqrasiyadır. Lakin multikulturalizmin cavabı başqadır. Belə ki, multikulturalizm kənarlaşdırılan irqçiliyə və bu kimi fəaliyyətə qarşı çıxan bir çağırış, fərqliliyinə görə alçaldılmış qruplara hörməti və onların cəmiyyətə daxil edilməsi üçün yalnız fərdlərin bərabər ləyaqətinə deyil, həm də qrup halında olan fərdlərin siyasi birliyinə əsaslanır.

Üçüncü səviyyə isə xəyali səviyyə adlana bilər. Yəni, cəmiyyət yenidən elə dəyişir ki, bu zaman əvvəllər kənarlaşdırılmış qrupları və izolyasiya olunanları bərabərlik və aid olmaya (həmin cəmiyyətə) əsaslanaraq onları öz tərkibinə daxil etsin. Bu mərhələdə “multikultural inteqrasiya” və ya “multikultural vətəndaşlıq” haqda danışmaq olar. Göründüyü kimi, bu zaman həm fərqliliyin sosial fakt olaraq tanınması, həm də onun cəmiyyətə daxil edilməsi göstərilir. Beləliklə, multikulturalizm fərdi hüquqlar və siyasi birliklər anlamından daha uzağa gedir. M.Modood hesab edir ki, məhz multikulturalizmin bu səviyyəsinin çox az vurğulanması onun yalnız anlaşılaraq yalnız azlıqların fərqliliklərinin təşviq edilməsi kimi anlaşılmasına gətirmişdir.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə əlaqədar, Bhikhu Parekh müəllifi olduğu “Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory” adlı kitabında qeyd etmişdir ki, hazırda multikulturalizmi “xüsusi hüquqlar tələb edən” irqi azlıqlar anlayışına bərabərləşmə tendensiyası gedir və bu da müəyyən mənada irqçiliyin təşviqinə səbəb olur. Onun əksinə olaraq, Bhikhu Parekh hesab edir ki, multikulturalizm “azlıqlar haqqında” deyildir. Multikulturalizm müxtəlif mədəni icmalar arasında düzgün əlaqələr qaydası deməkdir. Yəni, icmalar öz fərqliliklərini hansı standartlarla həll edir, məsələn, “ədalət prinsipləri” yalnız bir mədəniyyətdən gəlməməlidir, bu prinsiplər onlar qarşısında açıq və bərabər dialoqdan irəli gəlməlidir (9.p.13).

Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, multikulturalizmin tənqidi xüsusilə ABŞ-da 2001-ci il 11 sentyabr terror aktı və onun ardınca Madriddə 2004-cü il 11 mart və Londonda 2005-ci il 7 iyul terror aktlarından sonra, yəni qərb cəmiyyəti tərəfindən beynəlxalq terrorizm və təşkilatlanmış münaqişələr mövzusunun müsəlmanların yeni köçmüş olduqları cəmiyyətlərə inteqrasiya edə bilməməsi iddiası ilə birləşdirildikdən sonra geniş vüsət aldı. Hətta 2004-cü ildə o dövrdə Britaniyanın irqi bərabərlik üzrə komissiyasının sədri Trevor Filips “TheTimes” qəzetinə müsahibəsi zamanı, multikulturalizmin “separatizm təklif etdiyi üçün” bu dövrə uyğun olmadığını bildirmiş və onun inteqrasiyanı təşviq edən və “mərkəzində Britaniyaçılığı təsdiq edən” siyasətlərlə əvəzlənməli olduğunu əlavə etmişdir (15). Həmçinin, Britaniyanın Ümumittifaq Vahid Hibri (yəhudi) Birliyinin baş rəhbəri (rabbin) Lord Conatan Saks 2011-ci ildə müsahibəsi zamanı, multikulturalizmin niyyətinin rəngindən, mədəniyyətindən və dini inancından asılı olmayaraq hər kəsin özünü evində hiss edə biləcəyi daha tolerant bir cəmiyyət yaratmaq istəyi olduğunu bildirmişdir. Lakin multikulturalizmin mesajının: “inteqrasiyaya ehtiyac yoxdur” olduğunu əlavə etmişdir. O, həmçinin tolerantlıq və multikulturalizmi bir-birindən fərqləndirir və multikultural yox, tolerant cəmiyyət olaraq Niderland Krallığını nümunə göstərir (29).

Beləliklə də M.Modoodun da qeyd etdiyi kimi multikulturalizmə qarşı çıxışlarda ən əsas yeri inteqrasiya mövzusu tutdu və multikulturalizm inteqrasiyaya, cəmiyyətin birliyinə qarşı olan bir anlayış kimi göstərilirdi. Lakin bu zaman nəzərə alınmırdı ki, heç bir tanınmış multikulturalist nəzəriyyəçi, məsələn, nə M.Modood özü, nə Charles Taylor, nə də ki, Bhikhu

Parekh və s. multikulturalizmi inteqrasiyaya, cəmiyyətin birliyinə qarşı bir anlayış kimi göstərməmiş və heç bir zaman separatizmi dəsdəkləməmişlər.

Bununla əlaqədar, 2010-cu ildə Britaniyanın Yəhudi Tədqiqatları İnstitutunun keçmiş rəhbəri Antoni Lerman "The Guardian" qəzetində nəşr etdirdiyi məqaləsində bildirir ki, multikulturalizm Trevor Filips, Qordon Braun, Conatan Saks kimi tanınmış Britaniya ictimai xadimlər tərəfindən təsvir olunduğundan tam fərqli olaraq separatizmin əksidir (27). Eyni zamanda, B.Parekhin multikulturalizmlə bağlı "onun (yəni, multikulturalizmin) başqalarından hissəciklər götürməklə özünü və onları yaradıcı şəkildə dəyişən (transformasiya edən) mədəniyyətdən ibarət qarışıq" olması haqda tərifinə istinad edir. O, əlavə edir ki, hətta vəziyyət o həddə çatmışdır ki, artıq multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsi vasitəsilə cəmiyyətdə birlik və inteqrasiyaya nail olunması heç müzakirə predmeti belə deyildir. A.Lerman qeyd edir ki, bu o demək deyil ki, hökumət əvvəl multikulturalizmlə bağlı tam formalaşmış siyasət həyata keçirmişdir. Hətta o bildirir ki, hökumətin bu sahədə atdığı addımlar ziddiyyətli və qeyri-produktiv olmuşlar və insan hüquqlarının aliliyinə əsaslanan ümumi dəyərlər qəbul etdirməyə (təsdiqləməyə) müvəffəq ola bilməmişdir. Həmçinin, A.Lerman göstərir ki, multikulturalizmi Qərbi Avropa ölkələrində son dövrlərdə yaranmış antisemit hadisələrə səbəb olaraq göstərir. Belə ki, qeyd edilir ki, Britaniya yəhudilərinin multikulturalizmə ehtiyacı yoxdur. Çünki onlar şəxsi nailiyyət və gərgin əmək sahəsində cəmiyyətə inteqrasiya olunmağa nail olmuşlar. Lakin A.Lermana əsasən, yəhudilərin 90-cı illərdə Britaniya cəmiyyətində yer tutmalarına əsas şərait yaradan da multikulturalizm olmuşdur. Buraya yəhudi məktəb hərəkatının önəmli dərəcədə artması, yəhudi mədəniyyətinin yenidən canlanması, yəhudi plüralizminin qəbul edilməsi və s. daxildir.

Eyni zamanda yuxarıda qeyd edilənlərə əlavə etmək istərdim ki, əhalinin yaşadığı cəmiyyətə inteqrasiyasının müxtəlif modelləri olduğu məlumdur. Bu modellərdən biri də məhz multikulturalizmdir. Multikulturalizm cəmiyyətində inteqrasiya zamanı müxtəlif qruplar müxtəlif yollarla inteqrasiya olunur. Belə ki, bəzi etnik azlıqlar assimilyasiyaya uğramaq istəyə bilər, digərləri aid olduqları etnik qrupun mədəni fərqliliklərini saxlamağı seçə bilər, başqaları isə qarışıq, kosmopolitan dəyərləri təcəssüm etdirmək istəyə bilər və s. Yəni, hər kəs istədiyi yolu seçməkdə azaddır. Burada əsas məsələ göstərilən yolların azlıq qruplarına məcburən yeridilməsi deyil, bu yolun azlıq qrupların və ya fərdlərin öz seçimi olmasıdır. Çünki, bütün qruplar üçün uyğun olan vahid model mövcud deyildir.

Göründüyü kimi, multikulturalizm zamanı, inteqrasiyanın əsas fərqli cəhəti odur ki, o, yalnız fərdləri deyil həm də müxtəlif dəyərlər əsasında birləşmiş qrupları və onların sosial reallıqlarını tanıyır. Yəni, həmin qruplar müxtəlif dəyərlər əsasında birləşə bilərlər. Bu dəyərlər vahid dil, din, vətən ola bilər. Əlbəttə belə qruplara məxsus insanların kimlikləri, vərdiş və təcrübələri dəyişməz, mütləq hesab edilməlidir və eyni zamanda nə onların dəyişdirilməsi üçün təzyiq göstərilməli (qanunilik və təhlükəsizlik halları istisna olmaqla), nə də onları yalnız məhdud cəmiyyət və ya şəxsi ərazi ilə məhdudlaşdırmaq olar. Belə multikultural yanaşma sahəsində hazırda Amerikalı yəhudi (Jewish-American) və Britaniyalı müsəlman (British-muslim) kimlikləri formalaşmışdır (12.p.45). Azlıqlara məxsus bu cür ikili kimliklərin (mənsubiyyətin) olması sahəsində müəyyən mənada milliyyət anlayışının, məsələn, Britaniyaçılıq anlayışı ilə qarşılaşmasının (qarşıdurmanın) qarşısını almaq mümkündür.

Beləliklə də, multikulturalizm zamanı azlıqların cəmiyyətə inteqrasiyasının fərqi məhz odur ki, o yalnız fərdləri deyil, həm də müxtəlif dəyərlər, inanclar və s. əsasında birləşmiş qrupları və onların müxtəlif yollarla cəmiyyətə daxil olmasını tanıyır və qəbul edir.

Bununla yanaşı, diqqəti vacib bir məsələyə də yönəltmək istərdim. Belə ki, Dr Laia Becaresin rəhbərliyi ilə Mançestr Universiteti tərəfindən aparılmış araşdırma zamanı multikulturalizmin heç də məğlubiyətə uğramadığı qənaətinə gəlinmişdir. Dr L.Becaresin rəhbərlik etdiyi qrup bu nəticəyə 25 min respondentlər arasında apardıqları sorğunun yekunu zamanı gəlmişdir. Onların araşdırmalarına əsasən, böyük etnik müxtəlifliyə malik qonşuluğun olduğu cəmiyyətdə daha çox birlik, fərqliliklərə hörməti görmək olar. Dr L.Becaresin fikrinə əsasən, siyasətçilər etnik gərginlikləri azlıq millətlərin və yeni gəlmələrin gəldikləri mədəniyyətə inteqrasiya oluna bilməmələri kimi qavrayışla əlaqələndirməyə çalışırlar. Lakin onların gəldiyi nəticə budur ki, Britaniyada sosial birliyi parçalayan müxtəlif etnik mənsubiyyətlərdən ibarət qonşuluq deyil, əksinə bu qonşuluğun olmamasıdır (19).

Ümumiyyətlə isə müasir qloballaşma dövrünün tələblərinə diqqət yetirsək əmin ola bilərik ki, multikulturalizmə etinasız yanaşmaq olmaz. Belə ki, qloballaşma zaman məkan və zaman görünməmiş ölçüdə kiçilmişdir. Bu səbəbdən də heç bir dövlət və cəmiyyət uzun müddət özünütəcrid şəraitində yaşaya bilməz və müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılaşması, birgə fəaliyyəti qaçılmazdır. Bu zaman tolerantlığa nail olmaq üçün ən vacib amillərdən biri də multikulturalizmdir. Çünki yalnız multikulturalizm sahəsində cəmiyyətdə balans və stabilliyə nail olmaq mümkündür. Yalnız balans və stabilliyin mövcud olduğu cəmiyyətdə tolerantlıqdan danışmaq və ona nail olmaq olar.

Multikulturalizmin uğurunun bariz nümunəsi Azərbaycandır. Belə ki, qərbdə yeni yaranan anlayış olmasına baxmayaraq Azərbaycanda multikulturalizm əsrlər boyu davam etmiş və hətta həyat tərzinə çevrilmişdir. Mədəni müxtəliflik hazırda da Azərbaycanın dövlət siyasəti olaraq uğurla davam etdirilir və eyni zamanda Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərinin ayrılmaz hissəsi hesab olunur.

Bununla yanaşı, qeyd etmək istərdim ki, 2008-ci ildə Afrika və Amerika əsilli Barak Obamanın ABŞ Prezidenti seçilməsi faktı özlüyündə multikulturalizmin zəfəri hesab edilə bilər (6. p.262).

Yuxarıdakılardan göründüyü kimi, Avropa dövlətlərində multikulturalizmin iflası ilə bağlı bəyanatlar heç də onun müasir cəmiyyətimiz üçün yararlı olmaması ilə əlaqədar deyildir. Əksinə buna səbəb həmin dövlətlərdə multikulturalizmin düzgün qavranılmaması və düzgün tətbiq edilməməsi olmuşdur. Əlbəttə müasir qloballaşma dövründə hadisələrin bu cür inkişafı narahatlıq doğurmaya bilməz. Bununla əlaqədar, hesab edirəm ki, Avropa dövlətlərində sosial birliyin əldə olunması, yəni hər kəsin özünü vahid sosial cəmiyyətin bir hissəsi hesab etməsi vacibdir. Bu xüsusilə, multikulturalizmə kommunitar yanaşmanın mövcud olduğu cəmiyyətlər üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də, sosial birliyin əldə olunması üçün vətəndaş cəmiyyətində müxtəlif səviyyələrdə diaspor icmaları arasında, o cümlədən qəbul edən dövlətin cəmiyyəti və diaspora icmaları arasında davamlı əlaqələrin qurulması istiqamətində fəaliyyət göstərilməsi çox vacibdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Anne Philips. Multiculturalism without Culture. Princeton:Princeton University Press 2007, p.215.
2. Bhikhu C. Parekh the Future of Multi-Ethnic Britain.The Parekh Report.London:Profh E Book, 2002.

3. Chandran Kukathas. The Liberal Archipelago A Theory of Diversity and Freedom Oxford:Oxford University Press 2003, p. 304.
4. Caroline Howarth, Eleni Andreouli. Has Multiculturalism Failed? The Importance of lay Knowledge and Everyday Practice.
http://www.lse.ac.uk/socialPsychology/faculty/caroline_howarth/Howarth-and-Andreouli-paper-FINAL.pdf
5. Jeremy Waldron. What is Cosmopolitan, The Journal of Political Philosophy, 2000, volum 8, #2, p 227-243.
6. Lawrence A. Peskin and Edmund F. Wehrle. America and the World: Culture, Commerce, Conflict. Baltimore, Johns Hopkins University Press 2012, p.302.
7. Maykel Verkuyten. Social Psychology and Multiculturalism. Social and personality psychology compass, 2007, volume 1, issue 1, p.280-297
8. Meer, N. & Modood, T. Beyond "Methodological Islamism"? A Thematic Discussion of Muslim Minorities in Europe, 2013, Advances in Applied Sociology, volume 3, 307-313.
9. Parekh, Bhikhu. Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory. Harvard Univercity Press 2002, p.379.
10. Raymond Breton, Karen K. Dion, Kenneth L. Dion. Multiculturalism and Social Cohesion: Potentials and Challenges of Diversity. Springer 2009, p. 204.
11. Seyla Benhabib. The Claims of Culture Equality and Diversity in the Global Era Princetown:Princeton University Press 2002, p. 280.
12. Tariq Modood. Multiculturalism. Wiley:Hoboken 2013, p.208
13. Tariq Modood. Multiculturalism and the Nation
<http://www.musliminstitute.org/blogs/culture/multiculturalism-and-nation-tariq-modood>
14. Tariq Modood. Multiculturalism, Britishness, and Muslims
<http://www.opendemocracy.net/tariq-modood/multiculturalism-britishness-and-muslims>
15. <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-12381027>
16. http://www.city-journal.org/html/11_4_our_islamic.htm
17. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1355961/Nicolas-Sarkozy-joins-David-Cameron-Angela-Merkel-view-multiculturalism-failed.html>
18. <http://www.kenanmalik.com/essays/diversity.html>
19. <http://www.manchester.ac.uk/discover/news/article/?id=6866>
20. http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/europe/06britain.html?_r=0
21. <http://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/>
22. <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/item/259-multikulturalizm-azaerbaydzan-n-doevlaet-siyasaeti-dzaemiyyaetin-haeyat-taerzidir>
23. <http://www.tamilsydney.com/content/view/157/37/>
24. <http://www.theaustralian.com.au/news/nation/howards-migrant-test-to-be-dumped/story-e6frg6nf-1111118108067>
25. <http://www.theguardian.com/society/2004/may/28/equality.raceintheuk>
26. <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-german-multiculturalism-failed>
27. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2010/mar/22/multiculturalism-blame-culture-segregation>

28. <http://www.theguardian.com/world/2012/sep/19/germany-multiculturalism-immigration>
29. <http://www.thetimes.co.uk/tto/opinion/columnists/article2901440.ece>

XURAMAN İSMAİLOVA
*докторант по программе доктора философии
Института Философии и Права НАНА*

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ И РАЗЛИЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ

В статье автор очень широко исследовал некоторые мнение различных специалистов по мультикультурализму, а также его роль и позиция в современном мире. Автор попытался анализировать иск некоторых глав Европейских государств о том что понятие мультикультурализма в современном обществе не приемлема и даже вредно. В то же время в статье указано, что бы понятие мультикультурализма сработала необходима внутри общество воцарила тесное взаимопонимание и сотрудничество.

KHURAMAN ISMAYILOVA
*Ph.D. candidate of the philosophy doctorate
program of the Institute of Philosophy
and Law of ANAS*

MULTICULTURALISM IN MODERN WORLD AND DIFFERENT APPROACHES TO IT

In the article the author analysed current position and role of multiculturalism in society and widely researched the views of different persons on multiculturalism. Besides, she tried to show that the claims of some of the heads of European states about the failure of multiculturalism, in reality is not connected to the fact that it is not suitable to our modern society. At the same time, she underlined that it is important to build close relations within the civil society in different levels in order to gain social cohesion during multiculturalism.

Rəyçilər: s.e.d. R.Sevdimalyev, t.e.d. P.Darabadi
*AMEA Fəlsəfə və hüquq İnstitutunun "Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq"
şöbəsinin 5 iyun 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol
№6).*